

1956 Nagy Gáspár költészetében

„...És mennyi régtől várt varázs-szó / szabadság igazság... béke / és a másik serpenyőben / önkény... zsarnokság sötétje / aminek most már végre vége! / Szavakon túli szókkal: / fényel íródik lelkiünk egére” – hangzik a Könyvhétre megjelent – Nagy Gáspár verseit és Kiss Iván rajzait tartalmazó – *1956 fénylő arcai* című kötet egy részlete. Ez a néhány szó és az általuk indukált téma akár tökéletes jellemzést is adhat a Nagy Gáspár-líra fogalmi lényegéről, hisz minden kétséget kizáróan annak gyújtópontjában állnak.

Költészetében a kezdetektől jelen van 1956 eszméje, helyes megítélésének vágya, valamint az idézett fogalmak: szabadság, igazság, béke újraértelmezési szándéka a demokrácia törvényeinek megfelelően. Ezek a törekvések a közéletiség és a politika irányába mozdítják költészetét. Nagy Gáspárnak pedig van elegendő hite ahhoz, hogy küldetést vállaljon. Hisz abban, hogy a költő feladata annak az ezerszer sárba tiport meggyőződésnek a jegyében érvényesül, mely a társadalom jobbítását, új mederbe terelését, önismeretének formálását tűzi ki célul. Mindezeknek az eszköze természetesen a vers. A vers, amelyben kimondatik az igazság. Nagy Gáspár költészetében zászlójára tűzi e lényegi fogalmat.

Az '56-ot megelőző évek irodalmában is nélkülözhetetlen szerep jutott ennek a gondolatnak: példának okáért Nagy László, Illyés, Déry műveiben kulcsfogalom lett az igazmondás, a hitelesség kérdése – felhívva ezzel a figyelmet arra, hogy a politikának is hasonló elveket kéne megfogalmaznia és alkalmaznia.

Az igazmondás Nagy Gáspár neveltetése, háttere révén természetes cselekedet. A kor, a körülmények által kikényszerített bátrak igazmondása már lázadássá minősül. A bátorságot nem – „...dehogyan voltam bátor, csak éppen nem mertem félni” – nyilatkozza egy interjúban. A lázadást viszont annál inkább magáénak érzi, mi több, nyíltan vállalja. „Az bérelt föl a porlekedésre, / aki befogta a számat!” – írja a *Ki?* című korai versében.

Paradox helyzet, hogy költői lázadását az a hatalom alakítja és tartja életben, melynek morális romlása egyúttal folyamatos szembenállásra is készteti. A költő már első kötetében megjeleníti ezt az igényt: „Gyönyörű bűnt hagytam rátok, a lázadást, mely több mint Dózsa György; / mit bánom, ha több az áruló, / de lázadót is teremjen e föld!” (*Gyönyörű bűnt*). Később egyre hangsúlyosabban foglalja versbe ennek szükségességét.

Makacs lázadása révén válik poézise a Kádár-kori politika radikális ellenzéki megnyilvánulásává, az eseményekre közvetlenül és nyíltan reagáló költészetté. Erre leginkább kortörténeti dokumentumnak is tekinthető két verse szolgál bizonyíté-

kul, melyekkel (ha addig még nem tette volna meg) tagadhatatlanul feljegyezte nevét az irodalomtörténet krónikájának lapjaira. Az *Új Forrás* 1984. évi 5. számában megjelent *Öröknyár: elmúltam 9 éves* és 1986-ban, a *Tiszatájban* napvilágot látott *A fiú naplójából* című verse miatt a hatalom megtorolni igyekezett az addigi költői arculcsapásokat – és az egyik esetben az Írószövetség elleni támadással (Nagy Gáspárnak ezért fel kellett adnia titkári állását), a másikban a teljes szerkesztőség leváltásával válaszolt.

A két vers lényege, azaz forradalmisága nem pusztán a témában rejlik (hiszen nem ezek íródtak elsőként a rendszer leleplezése érdekében, sem a kollektív öntudat elfojtása ellen). Az '56-os tematika mellett nem hagyható figyelmen kívül sem a versek megformáltsága, sem pedig a Nagy Gáspár-líra fogadtatástörténetében egyre meghatározóbbnak bizonyuló helyük.

Törvényszerű, hogy a '70-es-'80-as évek fordulóján a történelmi helyzet mozdulatlansága összefügg a költői hang erőteljesebbé válásával. A beszédmód fokozatai a korcsosult jelen helyzetére hívják fel a figyelmet, és a „kibiztosított beszédben” kulminálnak. Majd ez a hang a '80-as évek végétől némiképp lecsendesedik, később tárgyiasul. Elfogy az indulat, hol beletörődéssé, hol csömörré lesz. Közrejátszik ebben a rendszerváltás ténye is, mely valójában ugyanazokat „földi pöröket” kínálja fel a költőnek analizálásra, csak épp más oldalról megközelítve.

Az *Aki állítólag* című korai vers némileg ironikus – korszakot minősítő éleslátása, miszerint „az utókort meg akarják kímélni / egy »vértanú-históriától«” – a *Kibiztosított beszéd* című kötettől kezdődően drámai tónusú keserűséggé minősül.

Változást jelent továbbá az életmű alakulásában, *A tékozlók imájától* kezdve, hogy a metaforikus, képszerű nyelv is átalakul, arányaiban módosul. Lassú radikalizálódás követhető nyomon, amíg Nagy Gáspár eljut az allegorizálatlan, kódolatlan beszédmódig.

Eközben, sokrétű asszociációs háló alól szabadulnak fel a versek, és határozottabb, konkrétabb jelentésirányt kapnak. Megkísérlem ezt most három – e folyamatból kiragadott – vers segítségével bizonyítani. Például a *Söprik a reményt* című vers kérdéseinek és válaszainak bizonytalansága alátámasztja a korai versek többféle képpel értelmezhetőségét, rejtélyességét. „Elesni hol? / Elesni miben? / Elesni a végtelen / sima semmiben.” Ezt a rejtélyességet fokozza a vers asszociációs gazdagsága, képszerűsége. „...tudják: fenyőtűk ügetnek szívem / riadt hegyláncai felé, sejtik: / sorsomban sír az elbukó jelen, / méhük ezért táguló világegyetem...”

Már ebben a korai versben megjelenik az ős, amely az életműben a forradalom egyik szinonimájává lesz. „...elhullunk majd a / tányérsapkás őszben”.

Nagy Gáspár 1981-ben, az 1956-os forradalom 25. évfordulójának emléke előtt, két verssel is tisztelgett. Ebből az egyik a *Benéziünk majd a Múltidőbe... őszel* című, mely képi gazdagságának köszönhetően szintén igen sok, utalás értékű gondolatot hordoz. „...keresek egy fölismerhetetlenre / pofozott őszi hónapot” – szól a vers első felének beszélője, aki beazonosítható akár a börtönben elmélkedő Nagy Imrével is. Az ő gondolatait „...a sírás zárkáiból, elvérző / leveleivel szabaduló őszidő” szüli. Ezeket a gondolatokat fűzi tovább a költő, a másik beszélő.

Kettejük mondanivalóját, jól érzékelhetően a szabadság szó választja el egymástól a vers kétharmadánál. Végül a költő az utolsó sorokban megfogalmazza a költészet kapcsán érzett mindenkori hitvallását: „...egy élére állított / vers talán aládúcolja az éjszakát, dőlni / készülő otthonod, roskadó házfalát, / egy élére állított vers sokat tehet, / jó lesz majd erre-arra, minden helyett / lesz remény, kezekben tündöklő kenyér...” Ez tehát a költő feladata, ennyit tehet „csupán” egy eszme életben maradásáért. Ezekkel a sorokkal az is igazolódni látszik, hogy a közéleti költészet él; Nagy Gáspár továbbra sem hagyja felderítetlenül a kor és a rendszer romlottságát.

Az előző versek sorába jól illeszkedik a két elhíresült vers. Bár, esetükben még nem az áthallásoktól teljesen mentes, minden tekintetben egyértelmű beszéd dominál – ami felszínre tör, például az *Ők már kívárvák...* című versben, ahol már az alcím is világosan közvetíti a költemény tartalmát: „fohász a temetetlen holtakért és a jeltelen sírokban várakozó vértanúkért”.

Az életmű alakulásában a nyolcvanas évek végéig tehát határozottan figyelemmel kísérhető, hogy Nagy Gáspár korábban „lázadó”-nak titulált verseiben egyre kevesebb az öncenzúra. Ez a röviden vázolt folyamat megerősíti a korábban mondotakat: a versek forradalmisága nem kizárólag a témában lakozik, hanem olyan sajátosságtól is függ, mint a költői beszédmód egyértelműsödése.

Az *Öröknyár: elmúltam 9 éves*, és *A fiú naplójából* című versektől kezdődően Nagy Gáspár tudatos, nyílt összecsapást provokál a hatalommal. Az egyikben Nagy Imre temetlenségét kéri számon, a másikban a forradalom elárulása miatt tiltakozik.

Az *Öröknyár: elmúltam 9 éves* már a címében is feloldandó utalást hordoz.

Ez az utalás pusztán időbeli. Arra, hogy miről van szó pontosan, a szöveg és a születési évszám összevetéséből derül fény.

Annak ellenére, hogy a cím egy időpontot evokál, az mégis összetett: két vetülete van. Személyes és társadalmi időt egyesít, minthogy a költő életidejének 10. esztendeje (tehát elmúlt már 9 éves) egybeesik Nagy Imre kivégzésével. A cím és verstest csupán hangerejében és hangulatában különbözik egymástól; tartalmát tekintve mindkettő jelentés, beszámoló, tényközlés. Az ismétlés és a töredékesség a legfontosabb eszköz a mondanivaló hangsúlyozásra. A drámaiságot fokozza, hogy a sírt, a testet és a csontot számba vevő kérdések sorára mindháromszor tagadó válasz érkezik: „*NI*ncs sehol.” Ezt tetőzi a gyilkosokat számonkérő mondat megoldatlansága: „*a gyilkosok / a gyilkosok / se ITT / se OTT*”. Az utóirat felhívó jellegű parancsa egyértelműen a közösséget összefogni vágyó, közéleti költőt idézi: „egyszer majd el kell temetNI / és nekünk nem szabad feledNI / a gyilkosokat néven nevezNI.” Bár a szerkesztők vélhetően átsiklottak fölötté, még a történelemben kevésbé jártas cenzornak is szemet szúrt az összefüggés a közölnivaló témája és a monogrammá alakuló főnévi igenevek mögött rejlő, mártír miniszterelnök személye között. A cenzúra pontos helyzetfelismerő képességének meg is lett az eredménye.

Az igazi megtorlást azonban a másik fontos vers: *A fiú naplójából* című váltotta ki. Ez a vers négy részletet közöl ebből a naplóból, melyeken belül több-

rétégű jelentésrendszer rajzolódik ki. A cím és az első részlet mindjárt bibliai jelentéssíkkal kapcsolódik a jelentésrendszer egészének vérkörébe. A Fiú ugyanis Krisztus alakját, a júdásfa pedig Júdás árulásának történetét hívja elő. Az árulás-árultatás fogalma végighúzódik a versen. Ami kitágítja a keresztény motívumkört – és ezzel egyúttal bevonja a közéleti jelentéssíkot is a költemény értelmezési tartományba –, az az idő fogalma. A júdásfa évgyűrűinek száma harminc, mely számot a vers megjelenésének évszámából levonva, megkapjuk meggyökeresedésének időpontját: 1956-ot. A költemény tehát arra figyelmeztet, hogy a forradalom elárultattott.

A közéleti sík jobban dominál a versben. Ezen keresztül sejlik át újra meg újra a biblikus világkép metaforikussága. Ezek az intertextuális utalások, egyértelműségük révén már a kódolatlan beszédmód lenyomataivá lesznek.

A „nyűszítve támadó gyávaság / a rémület hókuszpókusza”, a kétszínűség, a „dögszag” mind-mind pontos korleírást adnak, emellett a Fiú csalódottságát fejezik ki a morális romlás miatt. A kétszínűség először képmutató „hittérítő”-ként, később a „maszkabál” képében jelenítődik meg.

A vers lírai énje azonosul a keresztény értékeket képviselő Fiúval, aki teljes elhatárolódással minősíti a korszellemet, és egyre erélyesebb ítéletet mond a „független kutyák” felett, akik „ideológia mentes csontokon / tökéletesítik a fölösleges morgást-harapást”. Az utolsó naplórészletben bibliai párhuzamként mutatkozik meg a Fiú cselekedete: föl vállalja az összes bűnt, amelybe beletartozik minden korábban szóba jött gyarlóság, valamint az árulás miatt érzett szégyen is. A záró sorok azt bizonyítják, hogy morális fölényével képes azok fölé emelkedni, akik felett ítélezik. Önmegszólító, a tisztánlátásra, az igazság felderítésére vonatkozó, erkölcsi feladatot fogalmaz meg végül:

„...míg a szem él látni kell fele-Barátaim!”

A '90-es évek elejének költői hangját a lecsendesedés, majd tárgyiasulás mellett, az ironia jellemzi, mely tulajdonképpen már a *Kibiztosított beszéd* című kötetből előterébe került – sajátos egyediséget teremtve ezzel Nagy Gáspár költészetének. Az ironikus hang a téma okán válhatott jellegzetesen egyedivé. A költő ugyanis olyan társadalmi szituációk kapcsán mutat rá az igazságra az ironia segítségével, mint: a történelmi tények megmásítása, az erkölcsi romlás kérdése vagy önmaga – mint felelősségtudattal rendelkező költő – ellehetetlenítése.

A rendszerváltás és az azt követő évek még több okot adnak az effajta szemléletmódra. Az ironia magába olvasztja a keserűség és a lemondás hangjait is. A „*Mit hoz a múlt?*” című versében a tíz évvel korábbi *Öröknyár...* sorainak:

„...és nekünk nem szabad feledNI” – áthallásával a helyzet változatlanságára hívja fel a figyelmet. „Bár a Múlt-at egy félországnyi lakosság [...] végképp eltörölné, mert egyszerűen / kellemetlen s pszichológiailag is bizonyított, / hogy a felejtésre [...] való hajlam / alapvetően emberi tulajdonság...”

A *Magyar abszurd* című versben – amellett, hogy pontos analízist készít, melyben abszurd drámának minősíti az aktuális történelmet – szintén az *Öröknyár...* sorait írja át, szavait tagoltan hangsúlyozva: „el-te-met-ni ... né-ven ne-vez-ni”.

1996-ban a forradalom 40. évfordulója adott alkalmat, hogy megfogalmazza gondolatait '56 örökségével kapcsolatban. Véleménye ekkor sem változik: a forradalomról alkotott kép még mindig ellentmondásos, a rendszerváltás óta eltelt idő sem hozta meg helyes és végérvényes megítélésének fordulatát. *Az Antigonét fordító Ratkó József* című ekkor keletkezett vers ironikus jellemzést ad a korszak politikai visszasságairól. Hiába telt el annyi idő, hiába raktak helyre kellettlenül bizonyos tényeket – „veszett és veszített szent ügyek”-et (*Október*), az állandóság is jelen van. „A régi/új kreónok teszik a dolgukat: naponta bemutatják a kaméleoni trükköt.” Különlegességet a téma kölcsönöz a versnek: Ratkó József ugyanis szerette volna színre vinni az *Antigoné*-fordítását 1986-ban, mely a történet okán az akkori kultúrpolitikától kizárólag elutasítást kaphatott. Észrevették, amit nem lehetett nem észre venni: Antigoné és a tisztességes eltemetés problémája félreérthetetlenül Nagy Imre temetetlenységét idézi fel.

E vers születése óta eltelt tíz év. Nagy Gáspár azóta is tiszta lélekkel, töretlenül hisz '56 eszméiben és a „különösre aszalt októberben” (*Különös októberi kert*). 2002-ben, tematikus kötetben gyűjtötte össze „1956 láthatatlan emlékművének talpzatára” írt verseit. Ezekben folyamatosan megszólal a múlt, de jelen van az aktív történelem is. Meggyőződése, hogy költőként feladata nem lehet más, mint bölcs meglátása és kimondása a közélet igazságainak, a mindenkori társadalmi eseményekkel egyidejű versbeli reflektálás. Ez a feladata ma is, a forradalom fél évszázados ünnepén.

Nemrég, a *Magyar Nemzet* augusztus 5-én megjelent számában, így nyilatkozik a költő: „...a keserűségről elég sok verset írtam” – alább így folytatja: „...mindig szerettem összevarrni a szétszakadt szálakat”. Ha nem olvasom tovább ez utóbbi gondolatot, akkor nincs meg az ellentmondás a két idézett mondat között. Így a jelenre vonatkoztatva e két mondatnak pusztán annyi üzenete kell legyen Nagy Gáspár számára, hogy manapság továbbra is vannak még szétszakadt szálak, és keserűségre okot adó közös téma is jócskán akad. Megírásukhoz kell, hogy legyen ERŐ is! ✎